

Bağımsız Bir Bilim Dalı Olarak İslam İktisadı: Problemler ve Çözüm Önerileri*

Seracettin YILDIZ

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı

Din İşleri Yüksek Kurulu

PhD, Presidency of Religious Affairs

High Board of Religious Affairs

Ankara/TÜRKİYE

seracettinyildiz@windowslive.com | orcid.org/0000-0002-7738-6146

Öz: Günümüzde İslam iktisadı artık bir bilim dalı olarak kabul edilmeye başlanmış ve bununla ilgili üniversitelerde lisans ve lisansüstü bölümleri açılmıştır. Yüz yılın ilk dönemlerinde başlayan çalışmalar artarak devam etse de günümüzde bir bilim olarak İslam iktisadının mahiyeti, yöntemi, iktisadi problemlere bakış açısı ve çözüm önerileri tartışılmaya devam etmektedir. İslam iktisadına yönelik alan dışından yapılan eleştiriler daha çok bu bilim dalının varlığına yönelik iken alanda çalışan akademisyenler arasında yapılan eleştiriler ise İslam iktisadının mevcut durumu, konvansiyonel iktisattan kaynaklı problemlere yönelik çözüm önerileri ve İslam

* Bu çalışma Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde 07.11.2024 tarihinde sunduğumuz "Bir Bilim Dalı Olarak İslam İktisadı: Problemler ve Çözüm Önerileri" başlıklı tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 13.11.2025 | **Kabul/Accepted:** 23.03.2026 | **Yayın/Published:** 31.03.2026

Atıf/Citation: Yıldız, Seracettin. "Bağımsız Bir Bilim Dalı Olarak İslam İktisadı: Problemler ve Çözüm Önerileri". *Muamelat: İslam İktisadı Dergisi* 2/1 (Mart 2026), 63-91. / Yıldız, Seracettin. "Islamic Economics as an Independent Discipline: Problems and Solution Suggestions". *Muamelat: Journal of Islamic Economics* 2/1 (March 2026), 63-91.

<https://doi.org/10.36657/muamelat.1822772>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Seracettin YILDIZ | **CC BY-NC-ND 4.0** International

iktisadının geleceğine yoğunlaşmaktadır. İslam iktisadıyla ilgili problemler çok yönlü olmakla birlikte problemlerden birisinin de bu ilim dalının bağımsızlığı ve nereye oturtulduğunda yattığı düşünülmektedir. Bu sebeple öncelikle İslam iktisadının çerçevesi ve diğer ilimlerle ilişkisi belirlenmelidir. Üniversitelerde açılan bölümlerin işleyişine ve literatüre bakıldığında İslam iktisadının bazen fıkıhla eşdeğer, bazen de fıkıhın alt dalı gibi kabul edildiği görülmektedir. Bir diğer problem ise ülkemizde İslam iktisadı denilince sadece katılım bankacılığının akla gelmesidir. Bu problemlerin İslam iktisadının gelişmesine engel teşkil ettiği, bunlar çözülmediği sürece İslam iktisadının bugün içinde bulunduğu tıkanıklığın devam edeceği düşünülmektedir. Öte taraftan İslam iktisadında var olduğu düşünülen mevcut tıkanıklığın en yakın ilim dalı olarak görüldüğü fıkha da yansıdığı, bazen de İslam iktisadındaki tıkanıklığın faturasının fıkıh ilmine ve fıkıhçılara kesildiği gözlenmektedir. Bu çalışmanın konusu, bir bilim dalı olarak İslam iktisadının mevcut durumu, konusu, kaynakları, yaşanan bazı problemler ve bunlara yönelik çözüm önerileridir. Ayrıca fıkıh ilmi başta olmak üzere diğer İslami ilimlerle ilişkisinin nasıl olması gerektiği ve İslam iktisadı ile fıkıhın ayrıldığı bazı noktalar da ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam iktisadı, fıkıh, bilim, metodoloji, eğitim.

Islamic Economics as an Independent Discipline: Problems and Solution Suggestions**

Abstract: Today, Islamic economics has begun to be accepted as a branch of science and undergraduate and graduate departments related to it have been opened in universities. Although the studies that started at the beginning of the century continue increasingly, the nature of Islamic economics as a science, its method, its perspective on economic problems and its solution suggestions continue to be discussed. While the criticisms against Islamic economics from outside the field are mostly aimed at its existence as a branch of science, the criticisms of the academics in the field focus on the current state of Islamic economics, suggestions for solutions to the problems arising from conventional economics, and the future of Islamic economics. Although the problems related to Islamic economics are multifaceted, one of the most significant issues is believed to lie in the question of the discipline's autonomy and its proper placement within the broader academic landscape. For this reason, first of all, the framework of Islamic economics and its relationship with other sciences should be determined. An examination of the curricula and operational

** This study is based on the paper titled "Islamic Economics as a Branch of Science: Problems and Solution Suggestions", which we presented at Ağrı İbrahim Çeçen University on November 7, 2024.

structures of university departments established in this field – as well as a review of the existing literature – reveals that Islamic economics is sometimes treated as synonymous with “fiqh” (Islamic jurisprudence) while at other times it is regarded merely as a sub-discipline of “fiqh”. Another problem is that when Islamic economics is mentioned in our country, only participation banking comes to mind. It is thought that these problems constitute an obstacle to the development of Islamic economics, and unless they are solved, the current stagnation plaguing the discipline will persist. On the other hand, it is observed that the current stagnation in Islamic economics is reflected in fiqh, which Islamic economics is most closely associated, and sometimes the blame for the stagnation in Islamic economics is laid upon the science of fiqh and scholars of fiqh. The subject of this study is the current status of Islamic economics as a branch of science, its subject, resources, some problems encountered and solutions offered for these problems. In addition, we will try to discuss how it should be related to other Islamic sciences, especially fiqh, and some points where Islamic economics and fiqh differ.

Keywords: Islamic economics, fiqh, branch of science, methodology, education.

Giriş

Tarih sahnesinde etkinliklerini kaybetmelerinin ardından Müslümanların toparlanma ve uyanış dönemi başladığında, geri kalmışlığın sebepleri ve çözüm yolları tartışılmaya başlanmıştır. Farklı coğrafyalarda bulunan İslam alimlerinin çalışmaları belli alanlarda yoğunlaşmıştır. Bunların başında Müslümanların yönetim problemi ve iktisadi açıdan geri kalma nedenleri gelmiştir. Dolayısıyla çözüm yolları da daha çok bu iki alanda aranmıştır. Yönetim alanında hilafet, yargı, laiklik ve demokrasi gibi konular tartışılırken¹ iktisadi alanda faiz, borsa, sigorta, bankacılık ve yeni şirket tipleri gibi meseleler merkezde olmuştur.

İktisadi alanda zikredilen konulara metodolojik olarak nasıl yaklaşılabileceği tartışma konusu olmuştur. Bazıları hâkim iktisadi sistemin (kapitalizm) yaklaşımını benimserken bazıları da hâkim sisteme bir alternatif olarak ortaya çıkan sosyalizmi önermiştir. Birinci yaklaşımda İslam iktisadi kapitalizme, ikinci yaklaşımda ise sosyalizme daha yakın kabul edilmiştir.² Bunlar parçacı bir yaklaşımla kaynaklarda-

1 Yönetim ile alakalı son dönemde çıkan bir çalışma için bk. Yahya Solmaz, *İslam'da Yönetim Hukuku (el-Ahkâmü's-sultâniyye) Yürütme ve Yargı Kurumları* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2023).

2 Serkan Dilek - Şemseddin Kırış, “İslam Ekonomik Sisteminin Kapitalizm ve Sosyalizm ile Kıyaslaması”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Eylül 2025), 302.

ki ve İslam tarihindeki bazı örnekler üzerinden mevcut durumu benimseme yoluna gitmişlerdir.³ Üçüncü ve ana akım olan yaklaşım ise İslam'ın kendisine has bir ekonomik sistemi benimsediğini ifade ederek mevcut iktisadi sistemlere alternatif olarak bağımsız bir modelin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Başlarda dağınık olan bu çalışmalar 1976 yılında Suudi Arabistan'ın Mekke şehrinde yapılan I. Milletlerarası İslam İktisadı Konferansından sonra daha düzenli bir şekilde devam etmiştir.⁴ Bu konferansı diğerleri takip etmiş,⁵ ayrıca teorik tartışmalar ilk etapta bankacılık alanında uygulamaya dökülmüştür.⁶ İslami bankacılık sisteminin uygulamaya başlanmasıyla ilmi tartışmalar bu alanda yoğunlaşmış ve yapılan çalışmaların önemli bir kısmı fıkıh merkezli olmuştur. İslam iktisadının teorik kısmına yönelik çalışmalar devam etse de bunlar zayıf kalmıştır. Bankacılığın yaygınlaşması teorinin daha çok bankacılık merkezli anlaşılmasına,⁷ bankacılıkta da fıkhi çalışmaların yoğun olması iktisadın fıkıhla eşdeğer veya fıkıhın alt dalı gibi görülmesine yol açmıştır.⁸

- 3 Örneğin Hz. Peygamber'in (s) kıtlık döneminde fiyatların aşırı yükselmesine karşın sahabe tarafından gelen fiyatlara müdahale talebini reddetmesi kapitalizmin serbest piyasa düşüncesine işaret sayılırken sahabeden Ebû Zer'in (r.a.) dünyevileşmeye karşı gösterdiği tepki ise sosyalizm düşüncesine işaret sayılmıştır.
- 4 Şubat 1976'da Mekke-i Mükerrreme'de tertip edilen bu kongreye, 200 Müslüman iktisatçı ve fıkıhçı katılmış ve İslâm iktisadı ile ilgili yüzlerce tebliğ sunulmuştur. Bu tebliğlerden seçilen muhtelif makaleler biri İngilizce, diğeri Arapça olmak üzere iki cilt halinde yayınlanmıştır. Konferansta ele alınan konu başlıkları için bk. Adem Esen vd. (ed.), *İslâm Ekonomisinin Temelleri* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, ts.), 158-159.
- 5 İkinci konferans 19-23 Mart 1983'te Pakistan'ın başkenti İslamabad'ta, üçüncüsü ise 28-30 Ocak 1992'de Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da düzenlenmiştir. bk. Esen vd., *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, 160.
- 6 Öncesinde bazı denemeler ve girişimler bulunmakla birlikte gerçek anlamda tam donanımlı ilk özel İslami bankanın 12 Mart 1975'te kurulan Dubai İslam Bankası olduğu kabul edilir. İslam ülkelerindeki ekonomik ve sosyal programları desteklemek amacıyla da 20 Ekim 1975 yılında Cidde'de İslam Kalkınma Bankası (IDB) kurulmuştur. bk. Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), "Faaliyetler" (Erişim 28 Ekim 2024).
- 7 Örnek bir çalışma için bk. Muhammet Fatih Canbaz, "İslam İktisadı ve Finansında Temel Sorunlar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/2 (Aralık 2020), 244-258. Çalışmanın başlığında İslam iktisadı ve içeriğinde teoriyle ilgili alt başlık bulunmakla birlikte problemler daha çok bankacılık üzerinden ele alınmıştır.
- 8 Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe literatürde İslam iktisadını fıkıhla eşdeğer veya alt kolu gibi görenler şunlardır: Mustafa Acar, İslam iktisadının İslam hukukunun bir alt kolu olarak görüldüğünü zikretmiş, (bk. Mustafa Acar, "İslâm İktisadının Başlıca Sorunları", *İslâmî Araştırmalar* 16/4 (2003), 544, Necmettin Kızılkaya, İslam iktisadının fıkıhın bir alt dalı olduğunu ve bu alanda çalışanların fıkhi mezheplerin usulünden haberdar olması gerektiğini belirtmiş (bk. Necmettin Kızılkaya, "Giriş: İslam İktisadı Çalışmalarında Yöntem Üzerine Bazı Mülahazalar", *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, ed. Taha Eğri vd. (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014), 13-24), Ali Muhyiddin Karadağ, İslam iktisadının metodolojisini zikrederken fıkıhın çalışma usulünü aynı şekilde aktararak İslam iktisadı ile fıkıhı eşdeğer gördüğüne işaret etmiş (bk. Ali Muhyiddin Karadağ, *İslam İktisadına Giriş*, çev. Abdullah Kahraman, (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 92-115), Ahmet Efe de İslam iktisadının, İslam hukukunun "Muamelat" gurubuna dâhil olan kural ve müesseseleri ifade ettiğini savunmuştur. (bk. Ahmet Efe, "Risale-i Nur'a Göre İslam Ekono-

Bu çalışma, bir bilim dalı olarak İslam iktisadının mevcut durumunu, konusunu, kaynaklarını ve karşı karşıya olduğu bazı sorunları ele almakta; söz konusu problemlere yönelik çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, başta fıkıh ilmi olmak üzere diğer İslami ilimlerle olan ilişkisinin nasıl olması gerektiğini tartışmakta ve İslam iktisadı ile fıkıhın ayrıldığı bazı noktaları da değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Türkçe literatürde İslam iktisadının bir bilim dalı olarak ele alınmasıyla ilgili bazı çalışmalar⁹ bulunmakla birlikte -tespit edebildiğimiz kadarıyla- fıkıhtan bağımsız olması gerektiğini vurgulayan ve bu bağlamda problemlere değinen çalışmaların¹⁰ sınırlı olduğu ve bu alanda bir boşluk olduğu görülmüştür. Bu çalışma İslam iktisadının bağımsız bir bilim dalı olması gerektiğine ve fıkıh da dahil olmak üzere İslami ilimlerden nasıl besleneceğine bazı örneklerle değinmektedir. Konu Türkiye'deki durum üzerinden ele alındığı için çalışmanın alanı Türkçe literatürle sınırlıdır.

1. İslam İktisadının Mevcut Durumu ve Problemler

İslam iktisadının bağımsız bir bilim dalı oluşu, teori ve pratiğindeki eksiklikler tartışma konusu olmuştur. Dünyadaki gelişmelere nazaran Türkiye'de İslam iktisadıyla ilgili çalışmaların geç başladığı söylenebilir.¹¹ Bu tartışmaların bir tarafında İslam iktisadı ve İslam ekonomisi diye bir şeyin bulunmadığını iddia edenler¹² var-

mi Yönetiminde Üretim ve Tüketim", *Şarkiyat* 10/1 (Nisan 2018), 98).

- 9 Ahmet Tabakoğlu, "Bir İlim Dalı Olarak İslam İktisadı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (Ekim 2010), 11-34; Ahmet Tabakoğlu, "İslâm İktisadı Metodolojisi", *İslami İlimlerde Metodoloji / Usul Mes'elesi-II*, ed. İsmail Kurt vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005); Sabri Orman, *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014); Taha Eğri vd. (ed.), *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek* (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014); Sercan Karadoğan (ed.), *İslami İktisat Düşüncesi Birikim ve Yönelim* (İstanbul: Maruf Vakfı Yayınları, 2017); Ali Rıza Gül, "İslam İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (Ağustos 2010), 27-78.
- 10 Mehmet Salih Kumaş - Gülizar Artuç, "İslâm İktisat Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Fıkıh İlminin Yeri", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (Haziran 2019), 109-133; Fatih Turay, "İslam İktisadı ve Finansının Sosyal Bilimler ve Fıkıhla İlişkisi", *1. Uluslararası İslam İktisadı ve Finansı Kongresi Bildiri Kitabı* ed. Abdulkadir Atar (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018), 137-157.; Hüsnü Tekin - Ömer Faruk Tekdoğan, "Günümüzde İslam İktisadı Alanında Yeni (Orijinal) Bilgi Üretimi Mümkün mü?", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Temmuz 2016), 55-70. Tespit edebildiğimiz bu çalışmalarda İslam iktisadı bir bilim dalı olduğu kabul edilmekle birlikte daha çok bilgi üretimi konusu ele alınmış, bu noktada ise daha fazla fıkıh ilmine ve fakihlere vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla mezkûr çalışmalarda İslam iktisadının fıkıhtan bağımsız olmasından ziyade bilgi üretiminde fıkıhın rolüne ve önemine vurgu yapılmıştır. Ancak bizim çalışmamız öncelikle İslam iktisadının fıkıhtan bağımsız olduğunu vurgulamakta ve bilgi üretiminde bunun dikkate alınması gerektiğini savunarak diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Elbette İslam iktisadının oluşumunda fıkıh ilminin rolü büyüktür ancak aktarım yapılırken iktisat biliminin diliyle yapılmalı, diğer ilimler de ihmal edilmemelidir.
- 11 Türkiye'de İslam iktisadı literatürüyle ilgili bir çalışma için bk. İsmail Cebeci, "İslam İktisat Felsefesi ve Teorisi Literatürü: Eleştirel Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25 (Aralık 2017), 139-163.
- 12 Nihat Falay, "İslam Ekonomisi: Sorunlar ve Tutarsızlıklar", *İktisat Dergisi* 30/350 (Haziran 1994), 47-51; İzzettin Önder, "İslam Ekonomisi Gibi Birşey Yoktur", *İktisat Dergisi* 30/350 (Haziran 1994), 37-43.

ken diğer tarafta eksikliklerin bulunduğunu kabul etmekle birlikte bu ilim dalının varlığını savunanlar bulunmaktadır.¹³ Bütün tartışmalara rağmen günümüzde İslam iktisadı bir bilim dalı olarak kabul görmüş ve üniversitelerde lisans ve lisansüstü bölümleri açılmıştır. İslam iktisadının teorik boyutunun yanı sıra uygulama boyutu da gün geçtikçe genişlemektedir. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de bankacılığın ağırlığı bulursa da borsa, sigorta ve sosyal finans alanlarında da uygulamalar bulunmaktadır.¹⁴

İslam iktisadının teorik kısmının geliştirilebilmesi akademik çalışmalara, akademik çalışmalar ise verilen eğitime bağlıdır. Dolayısıyla bu alanda ortaya çıkacak fikir ve teorilerin verilen eğitimle sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu açıdan günümüzde İslam iktisadının eğitim boyutuna bakılması gerekmektedir. Türkiye’de üç üniversitede lisans seviyesinde İslam iktisadı ve finansı eğitimi verilmektedir. Bunların ders çizelgeleri incelendiğinde iktisat ve fıkıh ağırlıklı bir yöntemin takip edildiği görülür.¹⁵ Lisansüstü eğitimlerde derslere giren öğretim görevlileri de ağırlıklı olarak iktisat ve İslam hukuku alanından seçilmektedir. Ayrıca yüksek lisans eğitim veren 20 üniversitenin 6’sında, doktora eğitimi veren 10 üniversitenin de 4’ünde katılım bankacılığı veya İslami bankacılık başlığı bulunmaktadır. Sadece Marmara üniversitesinde İslami sigortacılık alanında yüksek lisans eğitimi verilmektedir.¹⁶ Bu durum ise İslam iktisadının uygulama boyutunda bankacılığın merkezde tutulduğunu göstermektedir.

Uygulamada bankacılığın ağırlıklı olmasının İslam iktisadının bankacılık merkezli, eğitimde İslami ilimler tarafından giren öğretim görevlilerinin fıkıhçılardan oluşmasının ise alanın fıkıh merkezli görülmesine neden olduğu düşünülmektedir. Akademik alanda üretilen bilgiye bakıldığında bankacılık ve fıkıh başlıklı

13 Murat Çizakça, “Müslümanların İslami Bir Ekonomiye İhtiyaçları Var”, *İktisat Dergisi* 30/350 (Haziran 1994), 55-57; Necmettin Kızılkaya (ed.), *İslam İktisadı Metodolojisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2019).

14 Türkiye’de halihazırda lisans seviyesinde eğitim veren üç üniversite, lisansüstü eğitim veren ise 20 üniversite bulunmaktadır. Bunun yanı sıra araştırma merkezleri ve enstitüler de bulunmaktadır. Türkiye’de İslam iktisadı ve finansı kurumları haritası bir tablo halinde İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM) tarafından her yıl yayınlanmaktadır. 2024 yılı güncel haritası için bk. Kastamonu Üniversitesi (KÜ), “İslam Ekonomisi Uygulama ve Araştırma Merkezi” (Erişim 22 Ekim 2024).

15 Sakarya Üniversitesi İslam İktisadı ve Finans Bölümündeki dersleri için bk. Sakarya Üniversitesi (SÜ), “Eğitim Bilgi Sistemi” (Erişim 22 Ekim 2024); KTO Karatay Üniversitesi İslam İktisadı ve Finans Bölümü dersleri için bk. Konya Ticaret Odası Karatay Üniversitesi (KTOKÜ), “İslam İktisadı ve Finansı” (Erişim 22 Ekim 2024); İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı Bölümü dersleri için bk. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ), “İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi” (Erişim 22 Ekim 2024).

16 Doğan Köse, “Türkiye’de İslam İktisadı Alanındaki Akademik Birikim”, *İslam İktisadı ve Finansı Özgünlüğü, Tarihi Temelleri ve Aktüel Değeri*, ed. M. Salih Kumaş (Bursa: Emin Yayınları, 2026), 160-163.

çalışmaların ağırlığı göze çarpmaktadır. İslam iktisadı metodolojisiyle ilgili yapılan çalışmalarda da fıkıh merkezli yaklaşımlara rastlanmaktadır. Buna mukabil bazı eleştirel çalışmalarda fıkıhın durağanlığının İslam iktisadının gelişmesinin önünde bir engel oluşturduğu, bunun için yorum geleneğinin yeniden canlandırılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁷ Dolayısıyla eleştirel çalışmalarda bile İslam iktisadı fıkıhın eşdeğeri veya alt dalı gibi görülmektedir. Bütün bunlara bakıldığında bazılarının iktisadın fıkıh gibi çalışmasını, bazılarının ise fıkıhın iktisat gibi çalışmasını beklediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Alanda yaygın olan “fıkıhçılar iktisadı, iktisatçılar ise fıkıhı bilmeli” şeklindeki söylemin de¹⁸ bunun bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Halbuki bir fıkıhçının sağlık alanında fıkıhi bilgi üretebilmesi için tıp ilmini bilmesi zorunlu olmadığı gibi iktisadi konularda fetva verebilmek için de iktisat ilmini öğrenmek zorunda değildir.¹⁹

İslam iktisadının teoriden pratiğe dökülmesinde ilk alanın bankacılık olmasının ihtiyaçtan kaynaklı bir durum olduğu düşünülmektedir. Doğal olarak dönemin Müslüman ilim insanları da öncelikle bu ihtiyacı gidermeye çalışmışlardır. Konvansiyonel bankalara bir alternatif olma iddiasıyla ortaya çıkan İslami bankalar zamanla onların yaptığı her uygulamanın bir benzerini bulmaya, alanda çalışan fıkıhçılar da bunları meşru bir zemine oturtmaya odaklanmışlardır. Bu sebeple çalışmalar ve tartışmalar daha çok bu alanda yoğunlaşmıştır. Örneğin faizli bankaların en çok uyguladığı tüketici kredilerine alternatif olarak geliştirilen murabaha, teverruk vb. uygulamalar²⁰ ilim insanlarının çalışmalarını bu alana hasretmesine yol açmıştır. Ül-

17 Şennur Özdemir, “‘İslami Bir Ekonomi’ Nasıl Mümkün Olur?”, *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, ed. Taha Eğri vd. (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014), 145-178; Muhammed Akram Khan, “İslam Ekonomisinin Mevcut Durumu ve Gelecek Araştırmaların Yönü”, *İslam İktisat Düşüncesi Birikim ve Yönelim*, ed. Sercan Karadoğan (İstanbul: Maruf Vakfı Yayınları, 2017), 275.

18 Acar, “İslâm İktisadının Başlıca Sorunları”, 544-545.

19 Günümüz ticari problemleriyle ilgilenen fıkıhçının bilmesi gereken hususlar iktisadın alanına giren arz, talep, tüketim, üretim vb. konular değildir. Onun bilmesi gereken husus bankacılık, borsa, sigorta, şirket gibi alanlardaki meselelerin işleyişini bilmektir. Böylece meselenin önce hangi akit kapsamına girdiğini tespit edecek ve ona göre çözüm geliştirecektir. İslam iktisadı alanında çalışan kişiler de fıkıh usulü, akitler, fetva yöntemi gibi konuları öğrenmek zorunda değildir. Bunların bilmesi gereken hususlar İslam’ın temel kaynakları olan Kur’an ve Sünnet’te iktisadi hayatla ilgili ortaya konulan genel ilkeler ve İslami ilimlerde (tefsir, hadis, tasavvuf, fıkıh, İslam tarihi vd.) bulunan kendi alanıyla ilgili bilgilerdir. İktisatçı bu bilgileri alıp iktisadi bir dille yorumlar. Makalenin ilerleyen kısmında bazı örnekler verilecektir. Günümüzde fıkıhın ticaret kısmını yüzeysel öğrenen İslam iktisatçılarının fıkıhçı gibi davrandığı ve fetva verdiği gözlemlenmektedir. Eğitim sistemi aynı şekilde devam ettiği takdirde ilerleyen zamanlarda bu alanda daha büyük problemlerin yaşanacağı düşünülmektedir.

20 Murabaha ve teverruk klasik akitler grubuna girse de günümüzde bankalardaki uygulanan halleri oldukça farklılaşmıştır. Bu sebeple metinde “geliştirilen” ifadesi kullanılmıştır. Zira klasik murabaha ve teverruk akitleri faizli bankaların uygulamalarına alternatif olabilmeleri için birçok değişikliğe uğratılmıştır. Değişiklik sadece bu iki akitle sınırlı kalmamış, mudarebe, vekalet vb. uygulanan diğer akitler de aynı durumla karşılaşmıştır. Yaşanan gelişme ve değişimler doğrultusunda “çağdaş murabaha, organize teverruk, ya-

kemizde ilk olarak “Özel Finans Kurumları” adıyla ortaya çıkan, ancak daha sonra çeşitli nedenlerle “katılım bankası” adını alan bankalar, akademik çalışmaları ve kurumları ciddi derecede etkilemeye devam etmektedir.

Müslümanlar açısından bankacılık sisteminde ortaya çıkan problemlerin önemli bir kısmı İslami ilimler arasında fıkıhın alanına girdiği için bunlarla ilgili çözüm geliştirmek de fıkıhçılara düşmüş, “fıkhu’l-iktisad” ifadesiyle bu alanda yapılan çalışmalar kavramsallaşmıştır.²¹ Ancak bankacılık bünyesinde yapılan bu çalışmalar bir süre sonra İslam iktisadı metodolojisinin merkezine konumlandırılmaya, buna bağlı olarak da İslam iktisadı fıkıhla eşdeğer veya onun alt dalı gibi kabul edilmeye başlanmıştır. Fıkıhın ilgi alanı hukuki meselelerle sınırlı olmasına rağmen iktisat bilimine ait konular da bu kapsam içine sokulmaya çalışılmış, fıkıh ilminin ortaya koyduğu çerçeve buna uygun olmayınca bu sefer fıkıhın sistemi tıkadığı ve gelişmeye engel olduğu algısı oluşmuştur. Oysa fıkha biçilen iktisadi bir sistem inşa etme görevi onun alanına girmediği gibi tarih boyunca da böyle bir işlevi olmamıştır.

Bu noktanın anlaşılabilmesi için bir örnek üzerinden problem biraz daha detaylandırılmaya çalışılacaktır. Uygulandığı bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de İslami usullere uygun hareket etmeye çalışan bankalarda murabaha akdi yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Bu durum devamlı eleştiri konusu olmakta ve eleştiri okları daha çok fıkıhçılara yönelmektedir. İslami bankaların ülke kalkınmasında daha fazla rol alması gerektiği ve bunun daha çok ortaklık yöntemleriyle olabileceği kabul edilir. Oysa ki bir ülkenin nasıl kalkınacağı ve bankaların burada nasıl bir rol oynayacağı fıkıh ilminin alanına giren bir konu değildir. Bu konu iktisat ilminin ve bu çerçevede üretilen ekonomi politikalarının alanına girmektedir. Dolayısıyla ekonomik problemleri İslami perspektiften ele alan iktisatçıların bu konuda fikir ve teori geliştirmesi gerekmektedir. Fıkıh ilminin konusu burada uygulanan sözleşmelerin hukuki ilkeler çerçevesinde doğru bir şekilde uygulanıp uygulanmadığıdır. Murabaha akdinin doğru uygulanması halinde uygulama oranının yüzde bir veya yüzde yüz olmasının fıkıh ilmi açısından bir farkı yoktur ve sorun da oluşturmaz.

Öte taraftan fıkıhçılara yöneltilen başka bir eleştiri ise mevcut uygulamalara meşru bir zemin kazandırıyor olmaları iddiasıdır. Yine murabaha örneğinden devam edilecek olursa, fıkıhçılardan, konvansiyonel bankalarda tüketici kredisine sunulan ev/araç kredisine karşı murabahayı geliştirmeleri yerine sıfırdan alternatif

tırım vekaleti” gibi isimlendirmeler yapılmıştır. Bazı akitlerde meydana gelen değişimleri görmek için şu çalışmalara bakılabilir: İsmail Cebeci, *İslam İktisadında Murabaha* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020); Mustafa Çakır, *İslam Hukuku Açısından Teverruk İşlemleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2021).

21 Tabakoğlu, “İslâm İktisadı Metodolojisi”, 1144.

bir akit geliştirmeleri beklenmektedir. Oysa ki tarihte fıkıh ilminin ve fıkıhçıların sıfırdan bir akit, sistem veya kurum geliştirdiği vaki değildir. Zira fıkıhın konusu mevcut uygulamaları genel ilkeler doğrultusunda ele almaktır. Burada sistem geliştirmek yine iktisatçıların ve uygulamacıların konusu olabilir. Dolayısıyla iktisat ve fıkıh ilimlerinin konuları ve usulleri net bir şekilde birbirinden ayrılmalıdır. Zira her iki ilmin çalışma sistemi birbirinden farklıdır. Bu sebeple İşlam iktisadı fıkıhtan bağımsız olarak ele alınmalıdır. şimdi bir ilim dalı olarak İşlam iktisadının konusu ve bağımsızlığı daha ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır.

2. İşlam İktisadının Konusu

Bir ilmin bağımsızlığı ve diğer ilimlerden farkı o ilmin konusuyla (mevz) bilinebilir. Örneğin tefsir ilminin konusu Kur’an ayetlerinin açıklanması ve yorumlanması, hadis ilminin konusu Hz. Peygamber’in (s) hadislerinin tespit, nakil ve anlamaya çalışılması, kelim ilminin konusu inanç açısından İşlam dininin ana ilkelerinin ortaya konulması, fıkıh ilminin konusu da ibadet ve muamelat alanındaki ameli hükümleri kaynaklardan çıkarmaktır. Kelam ve fıkıh ilimleri aynı kaynaktan (Kur’an ve Sünnet) beslenseler de konuları ele alış yöntemleri ve ürettikleri bilgi birbirinden farklıdır. Günümüzde İşlam iktisadı adı altında ortaya çıkan yeni bilim dalının bağımsız olup olmadığı da konusuna bakarak anlaşılabilir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de yaşanan değişime bağlı olarak ilimlerin birbirinden ayrılıp bağımsızlaşmaları doğaldır. Bağımsızlık demek tümüyle birbirlerinden kopmak demek değildir. Bundan maksat, her ilmin, kendi konusunda inceleme ve araştırmalarını kendine has kurallar ve metotlar dahilinde yapmasıdır. Bağımsızlık demek, kural ve metotların müstakil olmasıdır.²²

“Her şey zıddıyla bilinir” ilkesi gereğince İşlam iktisadının konusunu tespit edebilmek için öncelikle karşısında konumlandırıldığı konvansiyonel iktisadın tanımına bakmak gerekir. İktisat bilimi şöyle tanımlanmaktadır: *“Ekonomi bilimi, sınırlı kaynaklarla sınırsız gereksinimlerini karşılama sorunu ile karşı karşıya olan bir kişinin ya da toplumun tatmin düzeyini en yükseğe eriştirmesinin yollarını arar.”*²³ Buna göre iktisat biliminin temel konusu kıt kaynakların en verimli şekilde kullanılmasıdır. İktisat bilimi kendi içerisinde mikro iktisat ve makro iktisat olmak üzere ikiye ayrılır. Mikro iktisat tek tek her bireyin ve firmanın ekonomik meseleleriyle ilgilenirken makro iktisat ulusal ya da küresel ekonomi konularıyla ilgilenir. Başka bir ifadeyle

22 Ahmed en-Neccar, *İşlam Ekonomisine Giriş*, ev. Ramazan Nazlı (İştanbul: Hilal Yayınları, 1978), 25.

23 Zeynel Dinler, *İktisada Giriş* (Bursa: Ekin Yayınları, 2014), 7.

mikro iktisat tek tek ağaçlarla ilgilenirken makro iktisat bütün ormanla ilgilenir.²⁴ İktisat bilimi yöntemsel açıdan da pozitif ve normatif şeklinde bir ayırıma tabi tutulmaktadır. Pozitif iktisadın; olan, olmuş veya olacak ile ilgili olduğu, normatif iktisadın ise olması gerekenle ilgilendiği ve neyin iyi yahut kötü olduğu konusunda değer yargılarına bağlı olduğu belirtilmiştir.²⁵ Konvansiyonel iktisat daha çok pozitif iktisat içinde kabul edilir.

İslam iktisadı için farklı tanımlar yapılmakla birlikte yukarıdaki tanıma en uygunu şudur: “İslam iktisadı; kişilerin, toplumların ve devletlerin, ihtiyaçlarını en az harcamayla karşılamak maksadıyla kıt kaynakları yönetmede, işletmede, onlardan faydalanmada ve onları paylaşmada İslami esaslar doğrultusunda takip etmeleri gereken yolları en geniş biçimiyle araştıran bir bilim dalıdır.”²⁶ Buna göre İslam iktisadı da konvansiyonel iktisatla aynı konuları ele almakta ancak bunları İslami esaslar doğrultusunda yapmaktadır. Mikro iktisat ve makro iktisat ayırımı İslam iktisadı için de kabul edilebilir. Pozitif-normatif ayırımında ise normatif tarafta yer alır. Zira İslam iktisadı dinin ortaya koyduğu ilkelere uyumlu olmayı önceler. Dolayısıyla “olması gereken” kısım ağırlıklıdır.

İslam iktisadı klasik İslami ilimler arasında yer almamakla birlikte tarihte tümüyle olmadığı da söylenemez. İlk dönemlerde Harâc ve Emvâl türü eserlerde mali konular ele alınmıştır. Bu eserlerde yer alan konuların günümüzde makro iktisadın alanına girdiği söylenebilir. Zira daha çok devletle ilgili ekonomik konulara yer verilmiştir. Fıkıh ve ahlak eserlerinde de bugün iktisadın alanına giren birçok konu yer almaktadır. Örneğin ahlakla ilgili eserlerin tedbirü’l-menzil başlığı altında aile ahlakıyla ilgili bazı hususlarla birlikte malla ilgili yönetim esasları, ailenin geçimi, mal varlığının kazanılması, korunması ve harcanmasıyla ilgili kurallar üzerinde durulur.²⁷ Bunun da günümüzde mikro iktisadın alanına giren konular olduğu söylenebilir. Zira daha çok hane halkının ekonomik kararları ele alınmıştır. Osmanlı alimi Kınalızâde Ali Efendi *Ahlâk-ı Alâî* adlı meşhur eserinde, iktisadın bütün harcamalarda uyulması gereken bir kanun olduğunu söylemiş, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin aile içinde ve dışında düzenli bir şekilde işleyebilmesi için öncelikle insanlar arasında iş bölümüne uyulmasını, ekonomik faaliyette zaman tanziminin

24 Mahfi Eğilmez - Ercan Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 15-16; Dinler, *İktisada Giriş*, 327-328.

25 Ömer Demir, *İktisatta Yöntem Tartışmaları* (Konya: Vadi Yayınları, 1996), 25.

26 Gül, “İslam İktisat Düşüncesinin Kur’an’daki Temelleri”, 33.

27 Mustafa Çağrırcı, “Tedbirü’l-menzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 45/260. Günümüz İslam iktisatçılarından Sabri Orman, Arapça bir terim olan “İlm-i Tedbir-i Menzil” ifadesinin “Ev Yönetimi Bilgisi” şeklinde çevrilebileceğini söyler. bk. Sabri Orman, “Oikonomia’dan İlm-i Tedbir-i Menzil’e: İslam’ın Entelektüel Geleneğinde Medeniyetler Arası Bilgi Değişimi”, *Medeniyet ve Değerler: Açık Medeniyet-İstanbul Yaklaşımı*, ed. Recep Şentürk (İstanbul: ITO-UTESAV, 2013), 188.

yapılmasını, konut tipinin önemli olduğunu ve parayla ilgili konulara önem verilmesi gerektiğini söyleyerek iktisadın bağımsız bir ilim dalı olması gerektiğine işaret etmiştir.²⁸

Netice olarak İslam iktisadının bugün konusu açısından bağımsız bir bilim dalı haline geldiği ve konvansiyonel iktisadın alternatifi olduğu düşünülmektedir. İslam iktisadı teorisi oluşturulurken de sadece fıkhi kaynaklar değil, bütün İslami kaynaklar taranmalı ve farklı başlıklar altında ele alınan konular bir bütün halinde “İslam iktisadı” veya “İslami iktisat”²⁹ adı altında iktisada ait usul ve çerçeve içerisinde işlenmelidir. Şimdi bu kaynaklara ve bunlardan nasıl faydalanılması gerektiği konusuna geçilecektir. Elbette çalışmanın hacmi sebebiyle konunun bütün boyutlarıyla ele alındığını söylemek mümkün değildir. Bu çalışmada birkaç örnek üzerinden ele alınan hususun yeni araştırmalarla genişletilmesi ümit edilmektedir.

3. İslam İktisadının Kaynakları ve Bunlardan Faydalanma Yöntemleri

İslam iktisadının teorisi oluşturulurken öncelikle İslami kaynaklardan istifade edilmesi esastır. Zira bu sistem diğer iktisadi sistemlere alternatif olma iddiasını taşımakta ve bunu da İslam’ın ortaya koyduğu ilkelerden faydalanarak yapmaktadır. Bununla birlikte genel ilkelere aykırı olmamak şartıyla diğer kaynaklardan da yararlanılabilir. Bu başlık altında İslam iktisadı metodolojisinde istifade edilecek kaynaklar ve bunlardan nasıl faydalanılabileceğiyle ilgili bazı örnekler zikredilmeye çalışılmıştır.

İslam iktisadı ifadesi kullanıldığında kaynak olarak akla en başta Kur’an ve Sünnet gelir. Zira bunlar İslam’ın temel kaynaklarıdır. Bu iki kaynağın yanı sıra tarih boyunca bunlar çerçevesinde oluşan klasik İslami ilimlerin de İslam iktisadı açısından önemli birer kaynak olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çağdaş bazı ilimlerden de nasıl faydalanılabileceği işlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kapsamı sebebiyle bütün kaynaklar zikredilmemiş, sadece en çok katkı sunacağı düşünülen ilimler sıralanmıştır. Dolayısıyla kaynakların sadece burada zikredilenlerden oluştuğu iddiası bulunmamakta olup geliştirilmeye muhtaçtır.

3.1. Kur’an ve Sünnet

Müslümanların dini açıdan ilk kaynağı olan Kur’an bütün ilimlerde olduğu gibi İslam iktisadı açısından da dikkate alınmak zorundadır. Zira Kur’an’da iktisadi

28 Hasan Ocak, “İslam Ahlak Felsefesinde et-Tedbiru’l-Menzil/Ev İdaresi Kavramı”, *Journal of Intercultural and Religious Studies* 6 (2014), 89.

29 Sabri Orman “İslami iktisat” ifadesinin daha doğru olduğunu söyler. Bu bağlamda aynı anlamı vermek suretiyle yerleşmiş hale gelen “İslam iktisadı” ifadesinin de kullanılabileceğini söyler. bk. Orman, *İslâmi İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, 56-59.

hayata ilişkin birçok ilke bulunmaktadır.³⁰ Bazı ilkeler açık olup izaha ihtiyaç duymazken bazı ilkeler açıklanmaya ve iktisadi bir dille yorumlanmaya muhtaçtır. Örneğin faiz yasağı açık ve kıyamete kadar geçerli bir ilke iken kenz, infak, rızık vb. kavramların iktisadi bir dille açıklanması ve yorumlanması gerekir.³¹ Ayrıca konvansiyonel iktisadın ortaya koyduğu “kaynakların kıtlığı” gibi bazı ilkeler ilgili ayetler ışığında yorumlanmaya ihtiyaç duymaktadır.

Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olan Hz. Peygamber'in (s) sözleri ve uygulamaları da İslam iktisatçıları için önemli bir kaynaktır. Böylece hem sözleri hem de uygulamalarıyla Kur'an'ın birinci ve en önemli müfessiri (mübeyyin) olan Hz. Peygamber'in (s) kendi döneminde piyasa, para, üretim ve tüketim gibi iktisadi konularla ilgili sözleri ve davranışları genel ilkelere dönüştürülerek günümüze taşınabilecektir. Örneğin kıtlık döneminde sahabenin fiyatlara müdahale edilmesi isteğine yönelik Hz. Peygamber'in (s) buyurduğu hadisi³² Adam Smith'in “görünmez el” teorisi ve kapitalizmin serbest piyasa teorisi bağlamında; yine Hz. Peygamber'in (s) tüketimle ilgili zikrettiği bazı sınırların,³³ faydanın ölçülmesi ve tüketimin sınırları açısından ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.³⁴

30 Kur'an'da yer alan iktisadi hayata ilişkin ilkeler için bk. Syed Muhammad Hasanuz Zaman, *Kur'an-ı Kerim'de İktisadi İlkeler*, çev. Zeynep Özbek (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018); Mustafa Badem, *Kur'an'da Ekonomik Hayata İlişkin Temel Esaslar* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

31 Kur'an'da geçen infak kavramının iktisadi bir dille yorumlandığı örnek bir çalışma için bk. Ali Rıza Gül, “Kur'an'daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”, *Dini Araştırmalar* 8/22 (Haziran 2005), 239-262.

32 “Şüphesiz, fiyatı tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızık veren Allah'tır. Ben, sizden birinizin mal ve can konusundaki bir haksızlıktan dolayı, hakkını benden ister olduğu hâlde Rabbime kavuşmak istemem.” Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahiğ*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Büyü”, 73 (No. 1314).

33 “Hiçbir kişi, midesinden daha tehlikeli bir kap doldurmamıştır. Oysa insana kendini ayakta tutacak birkaç lokma yeter. Şayet mutlaka çok yiyecekse, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe, üçte birini de nefesine ayırmalıdır.” Tirmizî, “Zühd”, 47 (2380); “Kimi develer, kimi de evler vardır ki bunlar şeytanlar içindir. Şeytanın develerini gördüm; birilerinin çok kıymetli bineklerini çıkartıyor, besliyor; binmediği halde yolda bitkin düşmüş kardeşini bindirmiyor. Şeytanın evlerini ise henüz görmedim”. Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistani el-Ezdi, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Darü'r-Risalet'l-Alemiyye, 2009), “Cihad”, 60 (2568); “Bir yatak erkek için, bir yatak hanımı için, bir yatak da misafir içindir. Dördüncüsü ise şeytanındır.” Ebû Dâvûd, “Libâs”, 45 (4142). Hadisteki yatak sayısı mutlak anlaşılmamalıdır. Kanaatimizce burada ihtiyaç fazlası olup da kullanılmayan yatak kast edilmektedir. Bu durumda ihtiyaç varsa dörtten fazla yatak bulundurmak da mümkündür. Önemli olan kullanılacak kadar bulundurmaktır. Hadiste kullanılmayan yatağın şeytana nispet edilmesi de bunun israf kapsamına girmesi sebebiyledir. Nitekim Kur'an'da malı saçıp savuranların şeytanın kardeşleri olarak nitelendirilmesi bunu teyit etmektedir. (bk. el-İsrâ 17/27) Dolayısıyla hadiste mutlak olarak malını gereksiz yere saçıp savuranlar eleştirilmiştir. Deve ve evlerle ilgili hadis de aynı bağlamda anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber'in (s) “henüz görmedim” diye buyurduğu evlerin kapsamına, bugün yüksek ihtiyaç duyulmasına rağmen ne sahibi tarafından kullanılan ne de başkasına kullandırılan, atıl halde tutulan evlerin girdiği söylenebilir.

34 İktisatçıları faydanın ölçülüp ölçülemeyeceği konusunda ikiye ayırmışlardır. Faydanın ölçülebilir olduğunu söyleyenler kardinal faydacılar, ölçülemez olduğunu iddia edenler ise ordinal faydacılardır. bk. Yunus

3.2. Tefsir

Sözlükte “açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek” anlamına gelen tefsir kelimesi terim olarak Kur’an ayetlerini yorumlama ilmi ve bu alandaki eserlerin ortak adı olarak kullanılmaktadır.³⁵ Kur’an ayetlerini yorumlayan müfessirlerin yöntemleri ve kullandıkları kaynaklar farklı olsa da her biri, ayetleri yaşadıkları çağın ve mekânın ruhuna göre yorumlamaya çalışmıştır.

İslam iktisadı alanında çalışan ilim insanlarının tefsirlerden faydalanması elzemdir. Böylece ayetlerin iniş gerekçelerini, Hz. Peygamber’in (s) ayetlerle ilgili yorumlarını ve İslam tarihi boyunca meydana gelen değişimleri görme imkânı bulacak ve iktisatta bunlardan istifade edebileceklerdir. Örneğin kenz, infak, rızık vb. iktisadi alanla ilgili kavramlar incelenerek günümüze iktisadi bir dille taşınmalıdır. Ancak durum sadece bununla kalmamalı, bu çağın müfessirleri de ilgili ayetleri iktisadi şartlar çerçevesinde yeniden değerlendirmeye çalışmalıdır.

3.3. Hadis

Hz. Peygamber’in (s) sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden bu terim aynı zamanda hadisleri tespit, nakil ve anlamaya yönelik ilim şeklinde de tanımlanmaktadır. Hz. Peygamber’in (s) sözleri, fiilleri ve tasvipleri yukarıda “Sünnet” kavramı altında ele alındığından burada hadis ilmi kast edilmektedir. Buna göre hadis ilminin de İslam iktisadının kaynaklarından biri olması gerektiği düşünülmektedir. Zira hadislerin söyleniş gerekçesi, arka planı ve hadis şârihlerinin yorumları hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda yol göstermektedir. Bazı hadisler bağlamından koparıldığında veya parçacı bir yaklaşımla ele alındığında yanlış anlaşılabilen, bu da yanlış iktisadi ilke çıkarımına yol açabilmektedir.

Müslümanların mali açıdan zayıf ve güçsüz olduğu dönemde Hz. Peygamber’in (s) söylediği bazı sözlerin ve uygulamaların genel ilke olarak kabul edilmesi yanlış anlamaya ve yanlış ilke çıkarımına örnek olarak zikredilebilir. İslam’ı kabul eden ilk Müslümanların çoğunlukla mali açıdan zayıf olmaları, zengin olan Müslümanların ellerinde fazla mal tutmamalarını ve onlara yardımcı olmalarını zorunlu kılmıştır. Bu sebeple ilk ayetlerde ve buna bağlı olarak hadislerde yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik mesajlar daha güçlüdür. Ancak sonraki dönemlerde zekât emri dışında diğer yardımlar zorunlu olmaktan çıkarılmıştır. Elbette gerekli durumlarda zengin

Özcan, “Fayda”, *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2022), 2/17; Dinler, *İktisada Giriş*, 118, 123.

35 Abdülhamit Birişik, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 45/281-290.

Müslümanların zekât dışındaki diğer yardımları yapması yine zorunlu hale gelebilir. Ancak bu durum, Müslümanların ellerinde fazla mal tutmasına ve zenginleşmesine engel görülmemelidir. Yine Hz. Peygamber'in (s) devlet başkanı olması ve o dönemde beytülmal'e ait bağımsız bir yerin olmaması hasebiyle gelen gelirler onda toplanmaktaydı.³⁶ Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s) yanında hiç mal bekletmediği ve hemen Müslümanlara dağıttığı bildirilmektedir.³⁷ Bu rivayetler bağlamından koparıldığında Hz. Peygamber'in (s) mal birikimine karşı olduğu ve bir günlük bile olsa ihtiyacından fazla mal biriktirmenin doğru olmadığı şeklinde yanlış bir zühd anlayışının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Oysa ki Hz. Peygamber (s) kendi ailesinin ihtiyaçları için bir yıllık mal ayırmış³⁸ ve bütün malını hayattayken bağışlamak isteyen sahabeye aile fertlerini öncelemenin ve malı onlara bırakmanın daha doğru olacağını ifade etmiştir.³⁹

Sonuç olarak hadislerin hangi dönemde, kimlere ve nerede söylendiği gibi bağlamlar hadislerin doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İslam iktisadî alanında çalışan akademisyenlerin bunları doğru bir şekilde anlaması ve teori üretebilmesi için hadis ilmine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sebeple hadisçilerin de bu alana katkı sunması gerekmektedir.

3.4. Kelam

İslam'ın inanca taalluk eden meselelerinin bütününi konu edinen kelam ilminin de İslam iktisadına kaynaklık etmesi açısından ele alınması gereken yönleri bulunmaktadır. İslam iktisadını diğer sistemlerden ayıran ilk husus bu iktisadî sistemin dayandığı Allah inancı ve buna bağlı diğer iman esaslarıdır. Bu husus teorisinin ilk düğmesi mesabesindedir. İlk düğme yanlış iliklendiğinde geriye kalan bütün düğmeler de yanlış iliklenmiş olacaktır. Günümüzde iktisat ilminin evrensel olduğu ve buna karşı başında "İslam" ifadesi bulunan alternatif bir sistem oluşturma'nın gerekli olmadığı iddia edilse de hakim iktisadî düşüncenin arkasında da bir inanç ve kabul olduğu ifade edilmektedir.⁴⁰ Kapitalizmin kültür özünün Hristiyanlığa dayandığı ve bu sistemin gittiği bütün ülkelere Avrupa kültürünü ve kilisenin tesirlerini de

36 Abdülkerim Öner, "Hz. Peygamber Döneminde Beytülmal", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/1 (Nisan 2019), 78.

37 bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (by: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "Zekât", 20 (No. 1430).

38 bk. Buhârî, "Nafakât" 3 (No. 5357)

39 Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbüri Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrût: Dâru lhyâi't-türâsi'l-Arabi, ts.), "Vasiyet", 1 (1628); Buhârî, "Megâzi", 79 (No. 4418).

40 Konuyla ilgili eleştirel bir çalışma için bk. Mehmet Saraç (ed.), *Modern İktisadî Düşüncenin Teolojik Arka Planı* (İstanbul: İSİFAM Yayınları, 2018).

beraberinde götürdüğü belirtilmektedir.⁴¹ İslam iktisadı ise bir bütün olarak İslam'ın ortaya koyduğu genel ilkelere göre hareket etmeyi baştan benimser.

İslam iktisadı alanında yapılan çalışmalarda kelam ilminden yararlanılacak birçok konu olmakla birlikte örnek olması açısından bazı hususlara değinilecektir. Öncelikle Allah'ın isimleri (Esmâu'l-hüsna) arasından iktisadi anlamları içerenler ele alınıp güncel bir dille yorumlanabilir. Konvansiyonel iktisatta yaygın olan kaynakların kıtlığı ve insanlığa yetmeyeceği düşüncesi bu açıdan ele alınmayı beklemektedir. Yine Malthus'un nüfus teorisi bu bağlamda incelenip İslam iktisadının nüfus teorisi oluşturulabilir. Batılı ülkelerin, tükenecek korkusuyla birçok ülkeyi sömürmesinin arka planı da bu bağlamda ele alınabilecek konular arasındadır. Sömürge faaliyetlerinden en çok etkilenen ülkelerin başında İslam ülkeleri geldiğinden bu husus İslam iktisadı açısından ayrı bir öneme sahiptir.⁴²

Diğer taraftan son yüzyıllarda Müslümanların bilhassa iktisadi alanda geri kalmaları "kaderci tevekkül" anlayışına dayandırılmaktadır.⁴³ Kader ve tevekkül kavramları ise öncelikle Kelam ilminin konuları arasına girdiğinden bu alanda çalışan akademisyenlerin alana daha fazla ilgi göstermesi ve bu tarz çalışmalara yoğunlaşmaları önem arz etmektedir.

3.5. Fıkıh

İslam iktisadıyla ilgili yapılan çalışmalarda çoğunlukla fıkıh kaynakları veya fıkıhçıların bazı çalışmaları zikredilir. Elbette İslam iktisadının kaynakları arasında fıkıh eserleri olacaktır/olmalıdır. Ancak İslam iktisadının fıkıhtan faydalanma yöntemi ve ilişkisi diğer ilimlerden farklı olmamalıdır. Daha önce de zikredildiği üzere her iki ilmin konusu birbirinden farklıdır. Dolayısıyla meselelere yaklaşımları ve ürettikleri bilgi de birbirinden farklı olacaktır.

Fıkıh ilminden yararlanma hususunda eserlerde yer alan bilgiler iktisadi alana aktarılırken fıkıhın kullandığı dil ve üslup ile değil de iktisat ilminin dili ve kavramlarıyla taşınmalıdır. Örneğin iktisat ilminde yer alan üretim faktörleri (toprak, emek,

41 Jacques Austruy, *Kapitalizm, Marksizm ve İslam*, çev. Agah Oktay Güner (İstanbul: Damla Yayınevi, 1980), 9.

42 Faiz meselesine İslami açıdan yeni bir yaklaşım getirmek isteyen bazı kişilerin ileri sürdüğü tezlerden biri de Batı'nın faizi meşru kabul etmesiyle sermaye birikiminin sağlanmış olması, bunun da kalkınmaya yol açtığıdır. Sermaye birikimi konusunda Batı'nın yaptığı sömürge faaliyetleri ise çoğunlukla görmezden gelinmektedir. İslam iktisadının faiz teorisiyle ilgili tartışmalarında bu hususun öne çıkartılması gerektiği kanaatindeyiz. Bize göre gelişimi sağlayan asıl neden faiz değil, günümüzde hala devam eden sömürge faaliyetleridir. Bu konu da yeni araştırmacıları beklemektedir.

43 Mustafa Ünverdi, "Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi", *Kader* 18/1 (Haziran 20209, 197-200.

sermaye ve teşebbüs) çoğunlukla fıkıh eserlerinde işlenmektedir. Bunlar iktisadi alana taşınırken fıkıhtaki akit teorileri bağlamında değil de gelir elde etme yöntemleri olarak aktarılmalıdır. Fıkıh geleneğimizde yer alan farklı yaklaşımlar da özenle seçilip iktisadi perspektifle yorumlanmalıdır. Böylece İslam iktisadının üretim faktörleri teorisi fıkhi eserlerden de yararlanarak oluşturulabilir.⁴⁴

3.6. İslam Tarihi

İslam iktisadının kaynakları arasında olması gereken önemli ilimlerden biri de İslam tarihidir. Zira İslam iktisadının sıfır noktasından başlamadığı ve bir geçmişinin bulunduğu kabul edilir. Bu sebeple tarihteki uygulamaların anlaşılabilmesi ve günümüze taşınabilmesi açısından tarih ilmi önemli bir konuma sahiptir. Günümüzde “İslam İktisat Düşünce Tarihi” başlıklı çalışmalar varsa da bu alandaki boşluğun henüz doldurulduğu söylenemez. Bu boşluk sadece İslam iktisatçılarının tek başlarına doldurabileceği cinsten olmadığı için tarihçilerin de bu alana ilgi göstermesi önem arz etmektedir.

Buradaki “İslam” ifadesiyle sadece Hz. Peygamber’in (s) yaşadığı dönemden sonrası değil, bilakis insanlık tarihinin başlangıcı olarak kabul ettiğimiz Hz. Adem (a.s.) ile başlayan kısım kast edilmektedir. Konvansiyonel iktisadın bakışı daha çok evrimden etkilenen bir tarihçi yaklaşıma sahip⁴⁵ olduğundan ilk insan algısı ve düşüncesi İslam’dan farklıdır. İslam’a göre ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem (a.s.) aynı zamanda bütün bilgilerle donatılmış mükemmel bir varlıktır.⁴⁶ İslam geleceğinde birçok peygamber aynı zamanda bir mesleğin piri sayılır.⁴⁷ Bu açıdan insanlık tarihine bakış konusunda İslam iktisadı konvansiyonel iktisattan farklılaşmaktadır. İslam iktisat tarihi açısından peygamberler arasından Hz. Yusuf’un (a.s.) ayrı bir önemi olduğu düşünülmektedir. Kur’an’da onun kendi döneminde devletin hazine bakanlığını yaptığı ve kıtlık döneminde çok başarılı bir politika sergilediği ifade

44 Konuyla ilgili örnek bir çalışma için bk. Adem Esen, *Sosyal Siyaset Açısından İslam’da Ücret* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015).

45 Konvansiyonel iktisadın evrimci bakışı sadece insanla sınırlı olmayıp bütün alanı etkilemektedir. Örneğin para teorisinde de bu bakış kendini hissettirmektedir. Konvansiyonel iktisadın para teorisine göre insanlar ilk etapta trampa yöntemiyle mübadelede bulunmuşlardır. Trampa yönteminin getirmiş olduğu zorluk neticesinde mal para sistemine geçilmiştir. Sonrasında ise para icat edilmiştir. Kanaatimizce dünyada yaşamak için gerekli bütün bilgilerle donatılan Hz. Adem’e (a.s.) ticari hayatın belkemiği olan paranın öğretilmiş olması da kuvvetle muhtemeldir.

46 “Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip ‘Sözünüzdde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin’ dedi.” *Kur’ân Yolu* (Erişim 25 Ekim 2024), el-Bakara 2/31.

47 Peygamberlerin meslekleriyle ilgili bk. Mustafa Çelik - Sümeyye Yıldırım, “Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Haziran 2010).

edilmektedir. Tarihte Mısır’da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu belirtilir.⁴⁸ Bu gelişimde Hz. Yusuf’un (a.s.) etkisinin araştırılması noktasında arkeolojiden de destek alarak tarih ilmine önemli bir görev düşmektedir.

3.7. Tasavvuf

Tasavvuf, İslâm’ın zâhir ve bâtın hükümlerinin birlikte yaşandığı mânevî ve derunî hayat tarzı ve buna ait ilmin genel adıdır.⁴⁹ Tasavvuf ilminin konusu daha çok insanın davranışları olduğu için iktisadi davranışların da bundan bağımsız olması mümkün değildir. Günümüzde tasavvuf denildiğinde daha çok tekke ve zaviyelere hapsolmuş bir sistem akla gelse de tarihte iktisadi açıdan aktif ve etkin olduğu görülmektedir. Fütüvvet ve ahilik gibi tasavvuftan etkilenen ve iktisadi hayata da yön veren teşkilatlar bunun örneği ve delilidir. Tasavvufun ahilik yoluyla iktisadi zihniyeti etkilediği ve Osmanlı toplumunun kapitalistleşmemesinin önünde engel olduğu iddia edilir. Sabri Ülgener bu durumun iktisadi hayatı donuklaştırdığını ve gerilemeye sebep olduğunu söyler.⁵⁰ Bu eleştiri bile tasavvufun iktisadi hayatı etkilediğini teyit etmektedir.

Konvansiyonel iktisatta her zaman rasyonel hareket ettiği iddia edilen insan modelinin (homoeconomicus) gerçekte böyle olmadığı ve davranışlarına etki eden psikolojik faktörlerin de bulunduğu ifade edilmiştir. “Davranışsal iktisat” adı verilen bu yaklaşımın bahsettiği konu kanaatimizce tasavvuf ilminin kapsamına girmektedir. İslam iktisadının insan modelini oluşturma ve insanın davranışlarını etkileme noktasında da günümüzde tasavvuf ilmine büyük bir görev düşmektedir. Zira insan sorunu halledilmeden iktisadi problemleri çözmek mümkün değildir. İnsan modelinin yanı sıra para, tüketim, üretim, fayda vb. iktisadi konularda da tasavvuf kaynakları incelenmeye değerdir. Tasavvufla ilgili eserlerde insanın dünyevi davranışları ve dünyaya yaklaşımı ele alınırken bu konulara da değinilmiştir. Günümüzde İslam iktisadı çalışmalarında tasavvuf ve ahlak eserlerine yer verilse de bunun yeterli olmadığı ve iktisat kavramlarıyla bunların günümüze aktarılması gerektiği düşünülmektedir.⁵¹

48 bk. Erkan Ildız, *Eski Çağ’da Bankacılık ve Bankerlik* (İstanbul: Golden Medya Matbaacılık, 2013).

49 Hasan Kamil Yılmaz, “Tasavvuf”, *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2022), 4/236.

50 bk. Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı* (İstanbul: Derin Yayınları, ts.).

51 Konuyla ilgili örnek bir çalışma için bk. Tolga Keskin, *Sûfilerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

3.8. Konvansiyonel İktisat

İslam iktisadı teorisi oluşturulurken İslami kaynaklardan faydalanma esas olmakla birlikte mevcut sistemlerden faydalanılması da mümkündür. Ancak faydalanmanın bir ölçüsü ve belli ilkelerinin olması gerekir. Aksi takdirde İslam iktisadının kapitalizme veya sosyalizme dönüşme tehlikesi bulunmaktadır. İslam iktisadı; ahlâki ilkelere dayanan, adil bir paylaşım güden, faizsiz ticari ilişkileri esas alan ve sermayenin kesintisiz büyümesini hedeflemeyen alternatif bir öğretiyi içermektedir.⁵² Bu sebeple diğer iktisadi sistemlerden alınan bilginin süzgeçten geçirilmesi ve modele uygun hale getirilmesi önem arz etmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından konvansiyonel iktisattan nasıl faydalanılabileceği konusunda bir örnek verilecektir. Bilindiği üzere iktisatta üretim faktörleri bulunmaktadır. Farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte çoğunlukla bunların toprak, emek, sermaye ve teşebbüs olduğu belirtilir.⁵³ Toprağın üretimden aldığı paya rant, emeğin aldığı paya ücret, sermayenin aldığı paya faiz ve teşebbüsün aldığı paya da kâr denilir. İslam iktisadında üretim faktörlerini bu şekilde kabul edenlerin olmasının yanı sıra farklı yaklaşım sergileyenler de bulunmaktadır. Ancak faiz dinen haram olduğu için ittifakla faiz, sermayenin üretimden aldığı pay olarak kabul edilmez. Buna göre sermayenin üretime katılma şekline göre alabileceği karşılık kâr veya kirâ olabilir.⁵⁴ Konvansiyonel iktisatta yer alan arz, talep, tüketim vb. konular da aynı yaklaşımla ele alınabilir.

4. İslam İktisadının Karşısında Fıkıhın Konumu

Bu çalışmanın temel konusu İslam iktisadının bağımsız bir bilim dalı olabilmesi noktasında temel bazı noktaları ele almaktır. Özellikle en çok karıştırıldığı bilim dalı olan fıkıhtan farklılığı vurgulanmaya çalışılırken her iki ilmin konusunun ne olduğu yukarıda zikredilmişti. Alanda yaşanan karmaşa bazen fıkıh ilminin konularının İslam iktisadının altında ele alınmasıyla meydana gelirken bazen de İslam iktisadının konusu olan meselelerin fıkıh ilminin altında ele alınması suretiyle meydana

52 Adem Levent, "İslam İktisadının Özgünlüğü", *İslam İktisadı ve Finansı Özgünlüğü, Tarihi Temelleri ve Aktüel Değeri*, ed. M. Salih Kumaş (Bursa: Emin Yayınları, 2026), 23-24. Hakim iktisadi düşüncenin gelişimini ve günümüzde geldiği noktayı ele alan bir çalışma için ise bk. Enver Günay, *İktisadi Düşüncenin Evrimi ve Kapitalizmin Piyasa Tarihi* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

53 Dinler, İktisada Giriş, 16, 23; bk. Karadağı, *İslam İktisadına Giriş*, 199-203; Esen, *İslam'da Ücret*, 4-5; Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 56-66.

54 Sermaye para veya aynı mal olup maktu bir oranla üretime katılmıyorsa aldığı pay kâr olur. Para olarak sermayenin üretime maktu bir oran karşılığında girmesi zaten kabul edilmemektedir. Aynı mal olarak girdiğinde maktu bir oran karşılığında girmesi mümkündür. Bu durumda aldığı paya kirâ denilir.

gelmektedir. Bu başlık altında örnek olması açısından çoğu zaman birbirine karıştırılan faiz ve para konusu ele alınacak ve konuların hangi ilmin altında ve hangi yönleriyle incelenmesi gerektiği işlenecektir.

4.1. Faiz

İslam iktisadı denilince akla ilk olarak faizsizlik ilkesi gelir. Zira konvansiyonel iktisatta faiz meşru kabul edilmektedir. Konvansiyonel iktisada göre elinde belli bir sermayesi olan ve bunu değerlendirmek isteyen kişi/firma faizden elde edeceği muhtemel gelir ile yatırıma sevk ettiğinde elde edeceği muhtemel kârı karşılaştırır. Hangisi daha fazla getiri imkânı sunuyorsa sermayesini orada değerlendirir. Ancak İslam iktisadı açısından böyle bir kıyas yapmak mümkün değildir. Zira faiz dinen büyük haramlardan biridir.

Konvansiyonel iktisat literatüründe ele alınan faizin İslami taraftaki karşılığı borç akdinden kaynaklı faizdir. Fıkıh literatüründe başka bir faiz daha bulunmaktadır ki “altı mal hadisi” (esnâf-ı sitte) şeklinde meşhur olan hadis-i şerifte geçen alışveriş faizidir.⁵⁵ Bu faiz türü fıkıh kitaplarının alışveriş (büyû’) bölümünün altında ele alınmaktadır. Hadis-i şerifte zikredilen malların kapsamı ve faizin gerekçeleri konusunda mezhepler arasında görüş farklılığı bulunmakta olup bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.⁵⁶ Bu faiz türünün iktisatta bir karşılığı ve tanımı yoktur. Alışveriş faizi fıkıh ilminin alanına girmesine rağmen İslam iktisadında faiz

55 Konuyla ilgili bir çalışma için bk. Zeynelabidin Hayat, *Esnâf-ı Sitte Hadisi Bağlamında Faiz Tartışmaları* (Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

56 Altı mal hadisini günümüzde farklı bir açıdan ele almayı amaçlayan bir çalışma için bk. Oğuzhan Tan, “Ekonomik Realite Temelinde Altı Sınıf (Esnâf-ı Sitte) Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (Ağustos 2010). Din İşleri Yüksek Kurulunun şu fetvası da altı mal hadisinde geçen malların kapsamıyla ilgili tartışmanın günümüze yansıyan yönüdür: “İslâm hukukuna göre malların karşılıklı değişiminde satıma konu olan malların aynı cinsten olmaları hâlinde miktarlarının eşit ve mübadelenin de peşin olması gerekir. Malların farklı cinslerden olması hâlinde ise taraflar, karşılıklı rıza ile diledikleri şekilde alım satım yapabilirler (Müslim, “Müsâkât”, 80-81 [1587]). Buna göre yaş çay ile kuru çay, domates ile salça ve zeytin ile zeytinyağı incelendiğinde bunların kullanım şekilleri bakımından aralarında farklılıklar olduğu açıktır. Öte yandan yaş çay, domates ve zeytin, belli bir başkalaşım neticesinde ve nitelikleri değişerek kuru çay, salça ve zeytinyağına dönüşmektedir. Günümüzde yaş çayın kuru çay, domatesin salça ve zeytinin zeytinyağı karşılığında satılması, insanlar arasında yaygınlaşmış ve umümü’l-belvâ (kaçınılması güç olan durum) hâlini almıştır. Bu gibi durumlarda insanlar arasındaki ticari muamelelerde kolaylık sağlanması İslâm hukukunun genel kaidelerindendir (Mecelle, md. 17-18). Kaldı ki hakkında nass bulunmayan konularda açık nassa aykırı olmamak kaydıyla insanların genel uygulaması (örfü) göz ardı edilemez (Mecelle, md. 36-37). Bu itibarla bedellerin karşılıklı rıza ile belirlenmesi ve malların peşin olarak alınıp verilmesi hâlinde yaş çayın kuru çay, domatesin salça ve zeytinin zeytinyağı karşılığında değiştirilmesinde/satılmasında dinen herhangi bir sakınca yoktur. Bununla birlikte söz konusu ürünlerin birbirleriyle değiştirilmesi yerine doğrudan para karşılığında alınıp satılması ihtiyat bakımından daha uygundur.” Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı (DİYK), “Yaş çayın işlenmiş kuru çay, domatesin salça ve zeytinin zeytinyağı karşılığında satılması caiz midir?”, (Erişim 29 Ekim 2024).

teorisi anlatılırken bazen alışveriş faizinin buraya taşındığı ve anlatıldığı görülmektedir. Bu durum iktisadi açıdan ele alınan faizi anlaşılmasız hale getirmekte, bu ise borç faizinin hükmü konusunda yeni tartışmalara sebebiyet verebilmektedir. Alışveriş faizinin kapsamı kapalı kaldığı⁵⁷ için içtihadı açık bir kapı bulunuyorken borç faizi konusunda böyle kapalılık bulunmadığından içtihadı yer yoktur. Alışveriş faizindeki kapalılığın ve içtihadı açıdan yoruma açıklığın borç faizine taşınma çabaları bu iddiayı⁵⁸ teyit eder niteliktedir. Bu sebeple iki faiz türünün birbirinden ayrılması gerekir.

Netice olarak iktisat ilminin kapsamına giren faiz, borç akdinden kaynaklı olup İslami açıdan hükmü tartışmaya kapalıdır ve bizce tanımı da açıktır.⁵⁹ Ancak altı mal hadisinde ifade edilen faiz türü fıkıh ilminin kapsamına girmekte olup tanımı ve kapsamı konusunda içtihadı açıktır. Bu ayırımın iki faydasının olacağı düşünülmektedir. Birincisi az önce de ifade edildiği üzere iktisadi alandaki faiz tartışmalarında yaşanan karmaşa büyük oranda sona erecektir. İkinci faydası ise fıkhi alanda alışveriş faizi kapsamında yapılan bazı tartışmalarda fakihler bugün daha rahat içtihat yapabileceklerdir. Zira alışveriş faizinin tanımı ve kapsamı kapalı olup içtihadı açık bir alandır. Bu faiz çeşidinin hükmü ile borç faizinin hükmü aynı değildir. Borç faizi konusunda ayette geçen, *“Bunu yapmazsanız Allah ve resulü tarafından size bir savaş açıldığını bilin.”*⁶⁰ ifadesinin kimi zaman alışveriş faizi için de geçerli olduğu düşü-

57 Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edilen, *“En son nazil olan âyetlerden birisi de faiz âyetidir. Resulullah onu bize açıklamadan vefat etti. O halde faiz ve faiz şüphesi taşıyan şeyleri terkedin.”* şeklindeki ifadenin şöyle anlaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Borç faizi aslında herkes tarafından bilinmekteydi. Kur'an'da marife (belirlilik) takısı olan elif lam harfinin riba kelimesinin başında bulunması ve Kur'an'ın en büyük müfessiri olan Hz. Peygamber'in bu faiz türü hakkında bir açıklama yapmamış olması bunun delilleri arasında sayılabilir. Ancak Hz. Peygamber'in (s) altı mal hadisinde ifade buyurduğu faiz çeşidi kapalı kalmıştı. Tarih boyunca meydana gelen tartışmalar da bu faiz çeşidi etrafında gelişmiştir. Son yüzyılda Batı'nın bilhassa iktisadi alanda ilerlemesi bazıları tarafından salt olarak faizin meşrulaştırılmasına dayandırılınca tartışmalar borç faizi tarafına da taşındı. Ancak Batı'nın gelişmesinin salt olarak faizin meşrulaştırılmasına dayandırılması konusuna katılmadığımızı ve sömürgeciliğin bunda büyük payının bulunduğunu ifade etmek isteriz.

58 “Alışveriş faizi fıkıh ilminin alanına girmesine rağmen İslam iktisadında faiz teorisi anlatılırken bazen alışveriş faizinin buraya taşındığı ve anlatıldığı görülmektedir. Bu durum iktisadi açıdan ele alınan faizi anlaşılmasız hale getirmekte, bu ise borç faizinin hükmü konusunda yeni tartışmalara sebebiyet verebilmektedir.”

59 Bize göre faizin tanımı şu şekildedir: “Faiz, borçta şart koşulan ve karşılığı bulunmayan fazlalıktır.” Konvansiyonel iktisatta faizi tüketim ve üretim şeklinde ayırmanın bizce bir anlamı bulunmamaktadır. Zira her ikisinde de sermaye sahibi ile parayı alan kişi arasında borç akdi meydana gelmektedir. Bu borcun hangi amaçla kullanılacağı borçluyu ilgilendiren bir durumdur. 16-17 Kasım 2025 Artvin Çoruh Üniversitesi tarafından düzenlenen “İçtimai, İktisadi ve İdari İlimlerde İslâm Fikriyatı Kongresi”nde tarafımızca sunulan “Dini ve İktisadi Açıdan Faiz Olgusu” başlıklı bildiride bu konu ele alınmış olup makale çalışması devam etmektedir. Makalede faiz olgusuna dini ve iktisadi açıdan yaklaşım usulü ve faizin iktisadi alana giren kısmıyla fıkıhın alanına giren kısmı detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmaktadır.

60 *Kur'an Yolu* (Erişim 29 Ekim 2024), el-Bakara 2/279.

nülerek görüş beyan etmekten çekinilmektedir. Halbuki fakihler geçmiş dönemde alışveriş hadisinin kapsamını tartışmış ve birçok görüş ortaya koymuştur. Dolayısıyla günümüzde de bu alanda meydana gelen problemlerin çözümünde aynı yaklaşım sergilenebilmelidir.

4.2. Para

İnsanın hayatında önemli bir yeri olan para hem fıkıhın hem de iktisadın alanına girmekle birlikte hangi ölçüde fıkıhın, hangi ölçüde ise İslam iktisadının alanına girdiği konusu tam olarak birbirinden ayrılmamıştır.⁶¹ Bu açıdan konuyu ele alan bir çalışmaya rastlanmadığından burada yol açıcı olması açısından bazı hususlara değinilecektir.

Fıkıh literatüründe para, alışverişte ödeme aracı olması açısından “semen” kavramıyla ifade edilirken paralık vasfına sahip olma açısından ise “semeniyet” olarak adlandırılmıştır. Buna göre altın ve gümüşün genel olarak yaratılıştan paralık vasfına sahip olduğu, bunun dışındaki itibari paraların ise tedavülde bulundukları sürece paralık niteliğini taşıdıkları kabul edilmiştir.⁶² Fıkıhta parayı ifade eden bir başka kavram ise “nakit” kelimesidir.⁶³ Buna göre fıkıhta altın ve gümüş dışında bir şeyin para olabilmesinin ölçüsü insanlar arasında kullanılması, yani tedavülde olmasıdır. Bunun dışında objektif bir ölçüye rastlanmamıştır. Kanaatimizce paranın niteliklerinin ne olması gerektiği fıkıh ilminin konusu değildir. Fıkıh ilmi, tedavülde olan parayı ödeme aracı olması, sarf akdi kurallarına tabi olması ve faiz açısından ele alır ve üzerine hüküm bina eder. Dolayısıyla neyin para olduğuna karar vermez ancak para olarak kabul edilen şeylerde kendi alanına giren konularda hüküm belirtir.

Konvansiyonel iktisatta bir şeyin para olup olmaması, parada bulunması gereken bazı özelliklere göre belirlenmektedir. Bunlar dayanıklılık, bölünebilirlik, taşınabilirlik, işlenebilirlik, homojenlik (mislilik) ve geçerliliktir. Paranın fonksiyonları ise değişim aracı olmak, değer ölçüsü (hesap birimi) olmak ve değer biriktirme (tasarruf) aracı olmaktır. Son dönemde iktisat aracı olması da fonksiyonlara eklenmiştir.⁶⁴

61 Hakan Şahin’in doktora çalışmasında paranın niteliği hem iktisadi hem de fıkhi açıdan ele alınmakta ancak bu çalışmada kast edildiği şekilde iktisat ve fıkıh ilimleri birbirinden ayrı tutulmamaktadır. Çalışmada iktisadın konusu olarak paranın niteliği ele alınırken fıkıh ve iktisat eşdeğer olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla paranın niteliği fıkıhın da konusu yapılmıştır. Halbuki bu çalışmanın hipotezlerinden birisi paranın niteliğinin fıkıhın konusu olmadığıdır. bk. Hakan Şahin, *İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019).

62 Beşir Gözübenli, “Semen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/465-467.

63 Bilal Aybakan, “Nakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/324-326.

64 Dinler, *İktisada Giriş*, 430-432; Şahin, *İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi*, 33-36.

Dolayısıyla iktisatta paralık vasfı için bazı kriterler geliştirilmiştir. Bu kriterlere sahip olanlar para kabul edilmektedir. İslam iktisadı açısından bu özelliklerin kabul edilmesinde bir engel görünmemekle birlikte daha farklı değerlendirmeler de yapılabilir. Burada sadece paranın niteliğinin iktisat ilminin konusu olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Alan, araştırmacıların farklı yaklaşımlarına açıktır.

Paranın niteliklerini belirlemenin iktisat ilminin kapsamına alınmasının fıkıhın üzerindeki bazı ağırlıkların atılmasına yol açacağı düşünülmektedir. Son dönemde ortaya çıkan kripto paralar üzerinden örnek vermek gerekirse, 2008 yılında ortaya çıkan kripto varlıkların hükmü fıkıhçılara sorulduğunda vakıada henüz olayın netleşmemesi ve barındırdığı birçok problemler sebebiyle olumsuz görüş bildirilmiştir. Bunun sonucu olarak da Müslümanların bu alanda geri kaldıkları ve bunun sorumlusunun fıkıhçılar olduğu algısı hakim olmuştur. Oysa ki iktisadi, hukuki vb. birçok açılardan hala tartışılmaya devam eden ve bazı noktalarda belirsizliğini koruyan bir meselede bütün suçun fıkıhçılara atılması doğru değildir. Daha da önemlisi bu varlıkların para olup olmayacağını belirleyecek olan da fıkıh ilmi değildir. Fıkıh ilmi bunlardan kazanç elde edilmesi noktasında mütekavvim mal⁶⁵ olup olmayacağı yönünde değerlendirme yapabilir ve bu konuda görüş bildirebilir. Ancak para olup olmadıkları, özellikleri açısından iktisat ilminin, uygulama açısından ise ilgili devlet kurumlarının alanına girmektedir.⁶⁶

Sonuç olarak para, alışverişte ödeme aracı olması, sarf hükümlerinin uygulanması ve faiz gibi açılardan fıkıh ilminin alanına girmekteyken neyin para olduğu ve bir şeyin para olmasında aranan ilkeler iktisat ilminin konuları arasına girmektedir. Kadim fukahanın parayla ilgili görüşleri kendi dönem şartları itibarıyla gayet doğaldır ve içtihadidir. Kur'an'da ve Sünnet'te paranın nitelikleri net bir şekilde belirtilmemiş ve bir sınır çizilmemiştir. Kaynaklarda Hz. Ömer'in (r.a.) halifeliği döneminde deve derisinden para yapma iradesi sahabe tarafından develerin azalacağı endişesiyle hayata geçirilmediği belirtilmiştir.⁶⁷ Şayet altın ve gümüşün para oluşu dini bir temele dayansaydı bu durumda ne Hz. Ömer başka bir para oluşturmayı düşünürdü ne de sahabe başka bir gerekçeyle itiraz ederdi. Ayrıca iktisat ilminin henüz

65 Mütekavvim mal "kullanılıp faydalanılması mubah olan şey", gayr-i mütekavvim mal ise bu kapsama girmeyendir. bk. Hasan Hacak, "Mal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/462.

66 Türkiye, Amerika ve birçok Avrupa devleti başta olmak üzere ülkelerin çoğu kripto varlıkları para olarak kabul etmemekte, daha çok gayri maddi bir varlık olarak kabul etmektedir. İnsanlar arasındaki uygulama da çoğunlukla bu yöndedir. İnsanlar daha çok tasarruflarını değerlendirme noktasında kripto varlıkları tercih etmektedirler.

67 Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrût: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 452.

bağımsızlığını kazanmadığı bir dönemde paranın niteliği konusunun fıkıh ilminin kapsamına girmediğini söylemenin bir anlamı yoktur. Ancak bugün iktisat ilmi bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla artık paranın niteliklerini belirlemek de bu ilmin kapsamında kabul edilebilir ve İslam iktisatçıları genel ilkeler doğrultusunda hareket ederek daha adil bir para teorisi oluşturabilirler.

5. İslam İktisadının Mevcut Durumuyla İlgili Bazı Çözüm Önerileri

İslam iktisadının mevcut problemlerinin çözülebilmesi ve bir bilim dalı olarak konumunun güçlenebilmesi için modelin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda maddeler halinde bazı çözüm önerileri zikredilecektir.

1. İslam iktisadı biliminin bağımsızlığı açık bir şekilde kabul edilmeli, buna bağlı olarak İslam iktisadı ilminin konusu, usulü ve genel ilkelerinin belirlenmesine yönelik akademik çalışmalara ağırlık verilmelidir.

2. Türkiye’de halihazırda fıkıh ağırlıklı verilen İslam iktisadı lisans ve lisansüstü eğitimde diğer İslami ilimlere de yer verilmelidir. Böylece İslam iktisatçıları bütün kaynakları öğrenmeli ve bunlardan yararlanmalıdır.

3. İlahiyatlarda İslam iktisadı en azından seçmeli ders olarak verilmelidir. Böylece ilahiyat öğrencilerinin de alandan haberdar olması sağlanarak ileride tefsir, hadis, kelim, fıkıh, İslam tarihi ve tasavvuf gibi alanlarda akademik çalışma yapacak olanların İslam iktisadı alanına daha fazla katkı yapmasının önü açılabilir.

4. Fıkıh alanında çalışan akademisyenler İslam iktisadının alanına giren konulara girerek hüküm vermemelidir. Zira konuyla ilgili fıkhi bir hüküm verildiğinde o alanda yapılacak çalışmaların önü tıkanabilmektedir.⁶⁸

5. İslam iktisadı alanında çalışan akademisyenlerin fetva vermeye kalkması ve fıkhi görüş beyan etmesi doğru değildir. Fetva vermek ve bir konuyla ilgili hüküm vermek ciddi bir fıkhi birikim gerektirmektedir. Bu alt yapıya sahip olmadan fetva vermek ağır bir mesuliyettir. İslam iktisatçılarının öncelikle iktisadi alandaki boşluğu kapatmaları ve çabalarını bu yönde yoğunlaştırmaları gerekir.

68 Yukarıda para başlığı altında örnek olarak kripto paralar zikredilmişti. Fıkhi açıdan bunların para olarak kullanılmasının caiz olmadığı şeklinde hüküm verildiği için bu alanda fikir üretmenin önü büyük oranda tıkanmıştır. Halbuki bunların para olup olmadığını belirlemek fıkıhın görev alanına girmediği gibi “para olma” bir fetva konusu da değildir. Fetvaya konu olabilecek şey bunlardan elde edilen kazançtır. Bu durumda bunların para olup olmadığını belirlemek iktisatçılara düşmektedir. Şayet paranın özelliklerini taşıyorlarsa bu durumda parayla ilgili hükümler icra edilecektir. Ancak para olmadığı kabul edilirse -nikem günümüzde genel yaklaşım ve kullanım bu yöndedir- bu durumda kazanç elde etmeye uygun mal olup olmadıkları fıkıhçıların konusudur ve hüküm de bu yönde verilmelidir.

Sonuç

20. yüzyılın başlarında iktisadi sistemlere alternatif bir model olma fikriyle ortaya çıkan İslam iktisadi yüzyılın sonlarına doğru gelişme göstermeye başlamış ve bankacılık alanında uygulanmaya başlamasıyla Müslümanlar arasında heyecan oluşturmuştur. İslam alimlerinin bu alana gösterdikleri ilgi zamanla bankacılık alanıyla sınırlı kalınca İslam iktisadının metodolojik alanı ilgisiz kalmaya başlamıştır. Bu durum ise bütün sistemleriyle yürürlükte olan konvansiyonel iktisat karşısında İslam iktisadının alternatif olma iddiasının zayıf kalmasına neden olmuştur. Bu ilgisizliğin sebebinin, Müslüman ilim insanlarının uygulamada bankacılığa ağırlık vermesi ve buna bağlı olarak meydana gelen problemlerin de fıkıh ilmine yüklenerek çözülmeye çalışılması olduğu düşünülmektedir. Böylece İslam iktisadi bankacılık ve fıkıh merkezli bir anlayışa evrilmeye başlamıştır. İslam iktisadını yeniden ele alan toplantılarda ve çalışmalarda bile bu bakış açısının ağırlığını devam ettirdiği görülmektedir.

İslam iktisadının bir bilim dalı olduğu konusunda bir şüphe duyulmamakla birlikte mevcut tıkanıklığın aşılabilmesi ve bu bilim dalının sağlıklı gelişebilmesi için öncelikle bağımsız ve yeni bir bilim dalı olduğu net bir şekilde ifade edilmeli, bilim dalının konusu, çerçevesi ve diğer ilimlerle ilişkisi açıkça ortaya konulmalıdır. Bilhassa fıkıh ilmiyle eşdeğer veya onun alt dalı gibi görülmesi şeklindeki yaklaşım terk edilmelidir. Bunun sonucu olarak İslam iktisadının alanına giren konular fıkıh ilmi çerçevesinde, fıkıh ilminin alanına giren konular da İslam iktisadi bilim dalının çerçevesinde ele alınmamalı, her bilim dalı kendi alanına giren konuları kendi yöntemiyle ele almalıdır. Zira her ilmin konuya yaklaşım biçimi farklılık arz etmektedir. Örneğin faiz ve para her iki ilmin alanına girse de konuya bakış açıları ve ele alma yöntemleri birbirinden farklıdır. Fıkıh ilmindeki alışveriş hadisi iktisadın alanına girmezken paranın niteliği konusu da fıkıhın alanına girmemektedir. Bu yaklaşımın her iki bilim dalının daha sağlıklı ilerlemesine ve Müslümanların ihtiyaç duyduğu problemlerin daha hızlı çözülmesine yol açacağı düşünülmektedir.

İslam iktisadi alanında iyi çalışmaların ortaya konulabilmesi için mevcut eğitim sisteminde düzenlemeler yapılması ve fıkıhın ağırlığının azaltılarak diğer İslami ilimlere de yer verilmesi gerekir. Yeni nesil İslam iktisadi araştırmacılarına düşen, konvansiyonel iktisada alternatif olabilecek detaylı bir model ortaya koymaktır. İslam iktisadının konusu, çerçevesi, diğer ilimlerle ilişkisi, diğer ilimlerden alacağı katkı, bu ilimlerden faydalanma yöntemleri gibi birçok konu detaylı bir şekilde çalışılmayı beklemektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder. - The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder. The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Acar, Mustafa. “İslâm İktisadının Başlıca Sorunları”. *İslâmî Araştırmalar* 16/4 (2003), 540-546. https://www.islamiarastirmalar.com/journal_article/islam-iktisadinin-baslica-sorunlari-major-problems-of-islamic-economics/
- Austruy, Jacques. *Kapitalizm, Marksizm ve İslam*. çev. Agah Oktay Güner. İstanbul: Damla Yayınevi, 1980.
- Aybakan, Bilal. “Nakit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/324-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Badem, Mustafa. *Kur'an'da Ekonomik Hayata İlişkin Temel Esaslar*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrût: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Birişik, Abdülhamit. “Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 45/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Canbaz, Muhammet Fatih. “İslam İktisadı ve Finansında Temel Sorunlar”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22/2 (Aralık 2020), 244-258. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.727380>
- Cebeci, İsmail. “İslam İktisat Felsefesi ve Teorisi Literatürü: Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25 (Aralık 2017). 139-163.
- Cebeci, İsmail. *İslam İktisadında Murabaha*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Çağrı, Mustafa. “Tedbirü'l-menзил”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 45/260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çakır, Mustafa. *İslam Hukuku Açısından Teverruk İşlemleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Çelik, Yıldırım – Mustafa, Sümeyye. “Peygamberlerin Sanatsal Faaliyetleri Üzerine”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Haziran 2010), 67-94.
- Çizakça, Murat. “Müslümanların İslami Bir Ekonomiye İhtiyaçları Var”. *İktisat Dergisi* 30/350 (Haziran 1994). 55-57. <https://iktisatdergisi.org/1994/iktisat-dergisi-350-sayi-haziran-1994/>
- Demir, Ömer. *İktisatta Yöntem Tartışmaları*. Konya: Vadi Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Dilek, Serkan - Kırış, Şemseddin. “İslam Ekonomik Sisteminin Kapitalizm ve Sosyalizm ile Kıyaslanması”. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Eylül 2025), 296-325. <https://doi.org/10.54427/ijisef.1602936>
- Dinler, Zeynel. *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları, 20. Basım, 2014.
- DİYYK, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. “Yaş çayın işlenmiş kuru çay, domatesin salça ve zeytinin zeytinyağı karşılığında satılması caiz midir?”. Erişim 29 Ekim 2024. <https://kurul.diyaret.gov.tr/soru/yas-cayin-islenmis-kuru-cay-domatesin-salca-ve-zeytinin-zeytinyagi-karsiliginda-satilmasi-caiz-midir/0193c42d-9658-72bd-1f85-e94ed28b43ed>
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistani el-Ezdi. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 7 Cilt. Beyrut: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 2009.
- Efe, Ahmet. “Risale-i Nur'a Göre İslam Ekonomi Yönetiminde Üretim ve Tüketim”. *Şarkiyat* 10/1 (Nisan 2018), 92-113. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.341796>
- Eğilmez, Kumcu – Mahfi, Ercan. *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 22. Basım, 2016.
- Eğri, Taha vd. (ed.). *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2. Basım, 2014.

- Esen, Adem vd. (ed.). *İslâm Ekonomisinin Temelleri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları. ts.
- Esen, Adem. *Sosyal Siyaset Açısından İslam'da Ücret*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Falay, Nihat. "İslam Ekonomisi: Sorunlar ve Tutarsızlıklar". *İktisat Dergisi* 30/350 (Haziran 1994), 47-51. <https://iktisatdergisi.org/1994/iktisat-dergisi-350-sayi-haziran-1994/>
- Gözübenli, Beşir. "Semen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gül, Ali Rıza. "İslam İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (Ağustos 2010), 27-78. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001034
- Gül, Ali Rıza. "Kur'an'daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi". *Dini Araştırmalar* 8/22 (Haziran 2005), 239-262.
- Günay, Enver. *İktisadi Düşüncenin Evrimi ve Kapitalizmin Piyasa Tarihi*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Hacak, Hasan. "Mal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/461-465. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hayat, Zeynelabidin. *Esnâf-ı Sitte Hadisi Bağlamında Faiz Tartışmaları*. Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- İldız, Erkan. *Eski Çağ'da Bankacılık ve Bankerlik*. İstanbul: Golden Medya Matbaacılık, 2013.
- İZÜ, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. "İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi". Erişim 22 Ekim 2024. <https://www.izu.edu.tr/akademik/fakulteler/isletme-ve-yonetim-bilimleri-fakultesi/bolumler/islam-iktisadi-finans>
- Karadağ, Ali Muhyiddin. *İslam İktisadına Giriş*. çev. Abdullah Kahraman. İstanbul: İktisat Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Karadoğan, Sercan (ed.). *İslam İktisat Düşüncesi Birikim ve Yönelim*. İstanbul: Maruf Vakfı Yayınları, 2017.
- Keskin, Tolga. *Sûfilerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Khan, Muhammed Akram. "İslam Ekonomisinin Mevcut Durumu ve Gelecek Araştırmaların Yönü", *İslam İktisat Düşüncesi Birikim ve Yönelim*, ed. Sercan Karadoğan. 257-294. İstanbul: Maruf Vakfı Yayınları, 2017.
- Kızılkaya, Necmettin, "Giriş: İslam İktisadı Çalışmalarında Yöntem Üzerine Bazı Mülahazalar". *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*. Taha Eğri vd. 13-24. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014.
- Kızılkaya, Necmettin (ed.). *İslam İktisadı Metodolojisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.
- Köse, Doğan. "Türkiye'de İslam İktisadı Alanındaki Akademik Birikim". *İslam İktisadı ve Finansı Özgünlüğü, Tarihi Temelleri ve Aktüel Değeri*. ed. M. Salih Kumaş. 153-176. Bursa: Emin Yayınları, 2026.
- KTOKÜ, Konya Ticaret Odası Karatay Üniversitesi. "İslam İktisadı ve Finansı". Erişim 22 Ekim 2024. <https://obs.karatay.edu.tr/oibs/bologna/progCourses.aspx?lang=tr&curSunit=5768>
- Kumaş, Mehmet Salih - Artuç, Gülizar. "İslam İktisat Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Fıkıh İlminin Yeri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (Haziran 2019), 109-133. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.539814>
- Kur'an Yolu*. Erişim 25 Ekim 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>

- Kur'an Yolu*. Erişim 29 Ekim 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- KÜ, Kastamonu Üniversitesi. "İslam Ekonomisi Uygulama ve Araştırma Merkezi". Erişim 22 Ekim 2024. <https://islamekonomisi.kastamonu.edu.tr/images/2024/İslam%20İktisadi%20ve%20Finansi%20Kurumlar%20Haritasi%20-%20Agustos%202024%20.pdf>
- Levent, Adem. "İslam İktisadının Özgünlüğü". *İslam İktisadı ve Finansı Özgünlüğü, Tarihi Temelleri ve Aktüel Değeri*. ed. M. Salih Kumaş 11-28. Bursa: Emin Yayınları, 2026.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbüri Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahih* thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Neccar, Ahmed. *İslam Ekonomisine Giriş*. çev. Ramazan Nazlı. İstanbul: Hilal Yayınları, 1978.
- Ocak, Hasan. "İslam Ahlak Felsefesinde et-Tedbirü'l-Menzil/ Ev İdaresi Kavramı". *Journal of Intercultural and Religious Studies*. 6 (2014), 85-118.
- Orman, Sabri. *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Orman, Sabri. "Oikonomia'dan İlm-i Tedbir-i Menzil'e: İslam'ın Entelektüel Geleneğinde Medeniyetler Arası Bilgi Değişimi". *Medeniyet ve Değerler: Açık Medeniyet-İstanbul Yaklaşımı*. ed. Recep Şentürk. 187-206. İstanbul: ITO-UTESAV, 2013.
- Önder, İzzettin. "İslam Ekonomisi Gibi Birşey Yoktur". *İktisat Dergisi* 30/350 (Haziran 1994). 37-43. <https://iktisatdergisi.org/1994/iktisat-dergisi-350-sayi-haziran-1994/>
- Öner, Abdülkerim. "Hz. Peygamber Döneminde Beytülmal". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/1 (Nisan 2019), 74-95.
- Özcan, Yunus. "Fayda". *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 2/17. Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Özdemir, Şennur. "İslami Bir Ekonomi Nasıl Mümkün Olur?". *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*. ed. Taha Eğri vd. 145-178. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014.
- Saraç, Mehmet (ed.). *Modern İktisadi Düşüncenin Teolojik Arka Planı*. İstanbul: İSİFAM Yayınları, 2018.
- Solmaz, Yahya. *İslam'da Yönetim Hukuku (el-Ahkâmü's-sultâniyye) Yürütme ve Yargı Kurumları*. Ankara: Kitabe Yayınları, 1. Basım, 2023.
- SÜ, Sakarya Üniversitesi. "Eğitim Bilgi Sistemi". Erişim 22 Ekim 2024. <https://ebs.sakarya.edu.tr/Birim/DersPlan/36973>
- Şahin, Hakan. *İktisadi ve Fıkhi Yönleriyle Para Üretimi*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslam ve Ekonomik Hayat*. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Bir İlim Dalı Olarak İslam İktisadı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (Ekim 2010), 11-34.
- Tabakoğlu, Ahmet. "İslâm İktisadı Metodolojisi". *İslami İlimlerde Metodoloji / Usul Mes'elesi-II*. ed. İsmail Kurt vd. 1143-1172. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Tan, Oğuzhan. "Ekonomik Realite Temelinde Altı Sınıf (Esnâf-ı Sitte) Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (Ağustos 2010), 167-87. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001039
- Tekin, Hüsnü - Tekdoğan, Ömer Faruk. "Günümüzde İslam İktisadı Alanında Yeni (Orijinal) Bilgi Üretimi Mümkün mü?". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Temmuz 2016). 55-70.

- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. thk. Beşşar Avvad Ma‘ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. “Faaliyetler” Erişim 28 Ekim 2024. https://www.tkbb.org.tr/upload/4_Bolum-Katilim-Bankaciligi-Ekosisteminin-Gelisimi.pdf
- Turay, Fatih. “İslam İktisadî ve Finansının Sosyal Bilimler ve Fıkıhla İlişkisi”. *1. Uluslararası İslam İktisadî ve Finansı Kongresi Bildiri Kitabı*. ed. Abdulkadir Atar. 137-157. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Ülgener, Sabri F. *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Derin Yayınları, ts.
- Ünverdi, Mustafa. “Kelâm ve Tasavvuf Açısından Kadere İman-Tevekkül İlişkisi”. *Kader* 18/1 (Hazar 2020), 177-209. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.720136>
- Yılmaz, Hasan Kamil. “Tasavvuf”. *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 4/236-239. Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Zaman, Syed Muhammad Hasanuz. *Kur'an-ı Kerim'de İktisadî İlkeler*. çev. Zeynep Özbek. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 1. Basım, 2018.